

עופות מזדמנים לישראל

ד"ר חיים מויאל. צילם: עוז חורין

ישראל מהווה מקור משיכה מסתורי להמוני תיירים" מזדמנים נדירים ופחות נדירים, אולי יותר מכל מדינה הגובלת בה. נכתב לא מעט על מיני עופות נודדים, חורפים, מקייצים ורק מעט על תעלומת המינים המזדמנים המהווים למעלה מרבע מסך המינים של ישראל הקטנה. קבוצה זו עשויה להזדמן בהפתעה בכל אחת מעונות השנה, אך עיקרם המכריע בשלהי עונות המעבר.

ציצנית ססגונית. נצפתה בנגב שלוש פעמים. היא חיה בצפון קנדה ובצפון-מזרח אירופה, וידועה כמין מתפרץ לאזורים מסימיים באירופה, למשל לאנגליה, וזאת בתקופות של חוסר מזון במקום קינונה. צילם: Don Davis

ישראל הקטנה (ששטחה לא עולה על 21,000 קמ"ר) היא ללא ספק אחת מהמדינות העשירות ביותר במינים מזדמנים ונדירים. מגוון המינים ובכלל זה המזדמנים הוא נגזרת של כמה דברים, האחד ריבוי יחסית של מתעניינים "מכורים" לנושא, ייחודה הזואוגיאוגרפי בין שלוש יבשות, גודלה היחסי הקטן המקל על חיפוש נדירים, מגוון הנופי המושך מינים רבים בעונות מסוימות, היותה פרודור חשוב למינים נודדים בדרכם מאירואסיה לאפריקה וחזרה והיותה גם בגבול עם המדבר והשבר סורי-אפריקאי הענק.

החיבור היבשתי לאירופה ואסיה דרך מדינות המזרח התיכון, חופי הים התיכון וחופי הים האדום באילת מהווים נקודות גישה ומעבר אפשרי למינים מזדמנים לא מעטים מאזורים מרוחקים ושונים בנסיבות מיוחדות.

רוב המינים המזדמנים שמקורם באפריקה וארצות ערב נצפו באילת וסביבתה (בשל

יותר מ-130 מינים, אשר מגיעים אלינו בחלק גדול מהמקרים רק לעתים נדירות. מוצאם של מרבית העופות המזדמנים בעיקר בצפון אפריקה, אירופה, וצפון מערב אסיה, אך הופעתם דינמית ומשתנה כל אימת שמספר הצפרים המושבעים גדל והולך.

מזדמן הפך לשם נרדף לנדיר במקרים רבים, אך חשוב לזכור שהסיכוי לראות מין ציפור נדיר מאוד בישראל עדיין גדול יותר עשרות מונים מאשר לגלות יונק, זוחל או דו-חי נדיר מאוד ולו בגלל שפע הרב יותר של מיני עופות, יכולת הניידות הגבוהה שלהם (תעופה) והיותם פעילים ביום, בשעות שקל יותר לצפות בהם. זה כמובן לא מפחית מההתרגשות בגילוי למשל של נציגים של מחלקות אחרות כמו במקרה של שרף עין גדי, מין נחש שהיה חדש למדע ונתגלה בשנות השמונים, וכן של דו-חי המכונה עגולשון שחור-גחון, ש"התעורר" זה לאחרונה לחיים, אחרי שיובל שנים לא נצפה ונחשב כמין נכחד).

עופות מזדמנים (vagrant birds) הם עופות שמגיעים אלינו בזמנים לא קבועים ולא צפויים והם חורגים מאזור תפוצת הקינון שלהם או פונדקי החורף אליהם רגילים להגיע, או מציר הנדידה הקבוע שלהם. לרוב יהיו אלו פרטים צעירים ולא מנוסים בנדידתם או כאלו שסופה ותנאי מזג אוויר קשים הביאו אותם אלינו. לעיתים קרובות מדובר כנראה על טעות בניווט מסיבות שונות ובמיוחד מסופות ועננים כבדים (גם משיבוש הקליטה המגנטית במוחם, אך גם ייתכן בשל שינויים משמעותיים באוכלוסייתם, מקורות המזון והרס בית-גידולם).

דוגמא למין שתפוצתו קשורה לרוב בשינויים במקורות המזון הוא זרזיר הארבה המופיע בלהקות קטנות בהתאמה להתקדמותן של מזונו העיקרי הם נחילי הארבה בציר התפשטותם, לרוב בציר השבר הסורי-אפריקאי.

מסתבר כי, אחד מתוך ארבע מיני עופות בישראל הוא בחזקת מין מזדמן, דהיינו

- 1 **חמרייה שחורה.** מין אפריקני בחזות שחורה עם זנב ארוך ומזדקר, הפעיל באזורי סוואנה יבשים מאוד ומתפשט במהירות מעבר לתחום קינונו הנרחב בסהל. מזדמן נדיר לאזור אילת, ובעתיד עשוי לקנן שם. צילם: עוז חורין
- 2 אדריית שחורת-כיפה. מין ברווז מיוחד שהזדמן פעמים ספורות לישראל. הזכר הצבעוני אינו מסייע כלל בקינון. למין זה נוצות משובחות לתעשיית הביגוד והכריות, ועל כן אוכלוסיותיו ניצודו ללא רחם עד לניסוחה של האמנה הבין-לאומית להגנה על עופות נודדים. צילם: עוז חורין
- 3 **עלויות כהה.** מין מזרח אסייתי המקנן באזורי טייגה בצפון הרחוק ונודד לדרום-מזרח אסיה, וניזון בעיקר מחרקים. צילם: עוז חורין
- 4 **פורפיריה כחולה.** מין המקורב לסופית, אך אצבעותיו ארוכות להפליא ומסגלות אותו ללכת על צמחי מים, ולבושו הכחול-סגול הבולט מנוגד לקסדת מצחו האדומה. מזדמן נדיר ואף החל לקנן בהפתעה במאגר ירוחם בנגב. מין זה ניזון לא רק מחומר צמחי אלא גם מביצים, אפרוחים וחרקי מים. צילם: עוז חורין

1

4

3

2

1 ברבור שר בהמראה. ברבור נאה נדיר מאוד אשר לו מקור צהוב ולא אדום כלברבור המצוי. הוא מקנן בצפון אירופה וחורף ביבשת הודו. פעמים ספורות הוא הזדמן בעיקר לצפון הארץ בלהקות קטנות. צילם: ערן גייסי

2 קיכלי אפור במעוף. מין קיכלי המזדמן בחורפים מסוימים בלהקות גדולות מאוד ולעתים נדיר למדי. מין זה ניזון בחורף בעיקר מפירות, ובעונת הרבייה מתולעים וחרקים. צילם: Don Davis

3 שפמתן. מין ירגזי נאה בעל "שפם" מיוחד וזנב ארוך. פעיל באזורי ביצות ומזדמן באורח נדיר ביותר לישראל מאירופה הממוזגת. צילם: Don Davis

4 נחליאלי לימוני. מין נדיר שתפוצתו בצפון אסיה. הבוגר דומה לנחליאלי צהוב, אך ניכר בכתם שחור בעורפו ובפדחתו הצהובה עזה, ואילו הצעיר דומה לנחליאלי לבן, אך ללא סינר. צילם: עוז חורין

קרבתה לאפריקה, ים סוף ולמפרץ ההודי) ואילו מינים צפון מערב אסייתיים, צפון אירופיים וסיבירי נצפו בצפון הארץ, כמו החרמון האלפני, הגולן והחולה. אין כמובן להתבלבל עם תתי-מין שלא נזכרו במאמר ומופעי כלאיים בקרב מינים שונים.

מקורם של אחוז ניכר מציפורי השיר, החופמאים ועופות מים נוספים, הוא באזורי הטייגה והטונדרה של סיביר או אגמי צפון אירופה. מרבית נציגי קבוצה זו (למשל ברבור שר, שחיינית צרת-מקור וורדית אירופית) נצפים בעיקר בעמק החולה, מאגרי הגליל והעמקים הצפוניים וכן בבריכות הדגים בחוף הכרמל, עמק בית-שאן וכמובן באילת. מבין ציפורי-שיר הסיביריים החורפים כרגיל בדרום-מזרח אסיה נמצאו לעיתים נודדים הפוך לצפון מערב באירופה כמו לאנגליה (זוהי נדידה הפוכה בשל שיבוש מערכות הניווט

המגנטיות במוחן או מוטציה גנטית) או שוטטות אקראית לישראל כמו במקרה של קיכלי חום-כנף. ידוע הוא מסקרים כי בבתי גידול עשיר המורכב מפסיפס של נופים יש מגוון מיני עופות גדול יותר. נראה כי נופים מגוונים המורכבים מבתי-גידול לחים, חורשות, מטעים ואזורים סלעיים במרחקים קצרים אחד מהשני מהווים אתרים אידיאליים להופעתם של מינים נודדים וחורפים, אך לידם של המזדמנים נראה כי העדפתם היא בקרבה לגבולות תפוצת המין ובעיקר

אזורים כמו אילת, צפון מערב הנגב, החרמון והגולן בהעדפה לסביבות לחות עשירות במגוון מזון זמין.

הנחליאלי הלימוני שכבר הפך למזדמן קבוע אך עדיין נחשב לנדיר בחורף במרבית אזורי הארץ, מקורו בצפון ומרכז אסיה. כבר לא ניתן להגדיר את מסעו של מין זה לכאן כסטייה אקראית

4

3

2

2

שחורי-גרון ואדומי-גרון וכן חובה גדולה וקטנה, נתגלו על ידי צפרים שונים מספר פעמים ואתרים שונים.

מבין המינים המזדמנים בלהקות ראו להזכיר את הקיכלי אפור, החורפי וגם את הברבור מצוי (זה האחרון מופיע בחורפים לרוב קיצוניים בצפון אירופה, כשבן סוגו הנדיר, הברבור השר היה לי את העונג לצפות בו בחורף 2011 בלהקה בת 9 פרטים רועים בעשב באזור עמק החולה לאחר שנתגלו על ידי שמיל מקיבוץ עמיר).

ישנם מינים שנצפו בארץ עד כתיבת שורות אלו רק פעם אחת בלבד, לדוגמה: אלבטרוס לבן כיפה (נתגלה על ידי אמיר בן-דוב ב-1981 באילת ונלכד על ידי חיים

הנועז שקיין בנחל דישון בגליל בימי טריסטרוס.

בין המזדמנים יש המופיעים כפרטים בודדים או בלהקות וישנם כאלו שנשארים מספר שעות או ימים בודדים, מחדשים להם את מצבורי השומן והאנרגיה, מתאוששים ומתכווננים חזרה ליעדן הנכסף מחדש. רק מעטים מהם נשארים כל הסתיו או החורף עד לנדידת האביב, אז יגבר היצר שוב לנדוד ולהצטרף לבני מינם. מבין המינים שהופיעו כבודדים היה לי העונג וההתלהבות לצפות בנציגים ספורים לאחר שנתגלו על ידי אחרים, כך למשל: אווז אחו (נתגלה על ידי טוביה קאהן בתשלובת הקישון). מינים כמו צוללנים

חזה, שמאז גילוייה בשנת 1983 נתגלתה מזה עשר פעמים. אין להתבלבל עם מינים אמריקאים שהובאו לפינות חי כדוגמת הברווז האמריקאי.

בין המינים המזדמנים יש גם במפתיע שהחליטו לקנן בצורה אקראית בארץ. מתוכם ראוי להזכיר את הפורפיריה הכחולה (זו הפכה בינתיים ליציבה נדירה באגם ירוחם) וצלב-המקור הניזון מזרעי האצטרובלים (שהחל לקנן בחורשות מחטניים בעיקר בכרמל וירושלים). מינים בודדים שקיננו בעבר במצוקים הפכו למזדמנים כיום ונצפו כמשוטטים, כך ניתן להזכיר את העוזניה השחורה, המרשימה ביפעת הדר תעופתה וכן את העיט השחור

השחורה החיה בסוואנות היבשות של אפריקה ובארצות המפרץ הפרסי, שנתה כבר את הסטטוס שלה לחולפת נדירה וממשיכה להתפשט ואף עשויה לקנן בקרוב בסביבת אילת.

ישנם מינים מזדמנים שהם לא נדירים ומופיעים אמנם פעם בכמה שנים אך במספרים גדולים ובאזורים רבים כמו קיכלי אפור וחורפי. ייתכן ותופעה זו קשורה לשינויים בגידול אוכלוסיותיהם או בשינויים בזמינות המזון בבית-גידולם.

המזדמנים הנדירים ביותר הם בוודאי מיבשת אמריקה הרחוקה למדי ומן ההיגיון הגיעה אלינו ואל אירופה על ידי "טרמפ" על אניות מסע טרנסאטלנטי, לרוב אלו עופות מותשים בשל הסטייה במסעם שמצאו להם מקום מנוחה הגיוני על ספינה בחלק מהדרך לפחות. מתוכם ראוי לציין את השחף אפור הזנב, ביצנית-צהובת רגל וחופזי אמריקאי. חופית כהת-

עם חסידות לבנות וזאת לאחר שלא נצפה למעלה מ-16 שנה בישראל, אז תועד על ידי יוסי אשכול. מקבוצה זו ראוי גם להזכיר את המרבו, מין נוסף של חסידה אפריקאית ענקית הניזונה גם מנבלות וכן את אנפת גולית - ענקית של ממש כמו גולית הפלשית.

קבוצה אחרת של מזדמנים הם כאלה המקננים ביבשת אסיה ותואי נדידתם עובר ממזרח לישראל, אך בשל סטייה נדירה ניתן לצפות בפרט בודד או בודדים הנצפים לאורך השבר סורי אפריקאי ואילת. כאלה הם הפפיון הזיתי (הנוהג להתערבב לרוב עם פפיוני שדות), וגיבתון לבן הגרון (בהרי אילת). מבין מינים האסייתיים שנצפו באילת ניתן לציין את מתוכם את הקווית אדומת משקפיים, הנפוצה במפרץ הפרסי, ברוז הקרח וחורנית אפורה, חלקם מאפריקה כמו לבנית כהה,

ישנם מזדמנים ששכיחותם בציר הזמן עולה כנגזרת להתפשטותם, וחייבים להודות גם כן בזכות המזל ומספר גדול של תצפיות מיומנים בסביבה המסוימת בזמן הנתון, כך למשל החמרייה

ואכן יש היגיון בהנחה שציפורים רבות עשויות להיות הרפתקניות ומחפשות במקרים רבים אתגרים חדשים ומקורות מזון ובתי-גידול עדיפים וזו לא נחלת האדם בלבד.

עלויות הרים, שנתגלתה עד עתה 6 פעמים, מקננת כרגיל במזרח אירופה ומבלה כרגיל את החורף בהודו ובשל סיבות כלשהן מצאה עצמה בישראל, רחוק מציר הנדידה המקורי שלה, כשלפני שנתיים נתגלתה אפילו בצד המערבי של ישראל, באשדוד. אמנם לא תמיד המזדמנים הם בחזקת טועים אלא עשויה להיות נגזרת של בחירה אינסטינקטיבית כתגובה תת-מודעת לתנאים מיוחדים שנוצרו בציר הנדידה שלהם או במצבם הגופני, אך ככל הנראה לא נדע לעולם את הסיבות האמתיות בחלק גדול מהמקרים לגבי מינים רבים. בכל מקרה הסיכוי לשרוד על טעות או החלטה גורלית מסוג זה היא עלולה להיות הרת אסון לציפורים אלו, אך אין כמעט נתוני טיבוע של לכידות חוזרות של מינים שהזדמנו באורח נדיר מאוד אלינו.

קבוצה אחרת היא של עופות ממוצא אפריקאי המשוטטים לאורך הנילוס צפונה ומגיעים גם לישראל לעיתים רחוקות. כאלה הם, למשל החסידן הוורוד, אשר הזדמן לפני כחודשיים לעמק חרוד ונתגלה על ידי ירון צירקה. החסידן היה מעורבב

1

שזכה יותר מכל צפר בישראל לגלות מזדמנים נדירים ולהוציא מתחת לידו ספר חשוב מאוד על ציפורי ישראל. מלבדו ראוי להזכיר גם צפרים מצוינים נוספים כמו אמיר בן-דוב, עוז חורין, גיימס סמית, ברק גרניט, יואב פרלמן, ירון בזר, ערן בנקר, טוביה קאהן, עזרא חדד, אייל שוחט, עדי גנץ, אסף מירוז, רמי מזרחי, אבנר רוטשילד, מנחם אדר, אמיר בלבן, רפי יוליוסבורגר, ניר ספיר, ליאור כסלו, שחר אלטרמן ועוד רבים אחרים שקצרה שחור אלטרמן ועוד רבים אחרים שקצרה

ללא חשש טפילים מבין מלתעותיו של התנין, שניצוד בעמק הירדן במאה ה-19 והפחלץ שלו מוצג במוזיאון הבריטי.

מבין הסתרניים (ציפורי שיר קטנות ונחבאות), ראוי להזכיר כמה נציגים שנצפו בישראל, החל בסתרי שחור-גרון, שנצפה פעמיים באזור בית-שמש וירושלים, סתרי צוקים (אזור הארבל ובנימין) וסתרי ממושקף באזור מרום גולן.

המזדמנים הנדירים מאוד אשר נצפו עד 3 פעמים, כדוגמת החרגולן המנומר (נתגלה אגב, לאחרונה בפעם שנייה על ידי יותם לנד בשנת 2012), ציצנית שנצפתה בשנות ה-70 בנגב, קיכלי אפור חזה, שהגיע אלינו מסיביר הרחוקה נתגלה בתחנה לחקר ציפורי ירושלים בשנת 2007, תור מזרחי (באזור אילת), אדרית שחורת כיפה וקטיפנית שחומה (נתגלו במעגן מיכאל וכפר רופין).

קבוצה זו מהווה סך הכול כשליש מסך המינים שהזדמנו בשלושת העשורים האחרונים. ברור הוא שהנתונים יכולים להשתנות ובוודאי הם לא כאלה במציאות, אלא תלויים כמובן בגילוי שלהם בפועל וייתכן ומדובר על מספר פרטים גדול יותר שהופיעו ולא נצפו כלל.

ראוי לציין כי מרבית התצפיות הנזכרות במאמר נצפו על ידי צפרים מובילים המשקיעים את מיטב זמנם באיתור ציפורים מזדמנות נדירות ובראש ובראשונה ראוי להזכיר את הדורס שירחי, המהשובחים בצפרים בעולם

חובל לאוספו, שכיום נמצא באוניברסיטת ת"א, חרטומית חדת-זנב מרוסיה הארקטית (נתגלתה על ידי עוז חורין ואהוד דוברת בזמנים ומקומות שונים), סנונית אתיופית (נתגלתה על ידי קובי מירום ב-1991 בעמק בית-שאן). ישנם מינים שנצפו פעם אחת בלבד כדוגמת המלכילון לבן הגבות, שנתגלה במרום גולן בשנת 2011 על ידי פרנק מופט וטוביה קאהן, והיה לי גם את ההנאה הצרופה לצפות במין תזזיתי וזעיר זה יחד עם צפרים נוספים.

מינים אחרים נצפו לפני שנים רבות ומאז לא נראו עוד, כמו: גורן (1934 באזור תל-אביב), או תנין (הנוהג לשלות

1 דיה אדומה. מזדמנת נדירה ביותר לישראל מאירופה. ניזונה מפגרים וגם ממגוון גדול של בעלי-חיים כמו מכרסמים, דו-חיים, זוחלים קטנים ואפילו תולעים. אייר: חיים מויאל

2 מלכילון לבן-גבות. מין חדש לישראל. ציפור זעירה זו נתגלה בחורשת אורנים במרום גולן לפני כשנתיים על ידי פרנק מופט וטוביה קאהן, והגיעה כנראה בטעות מדרום אירופה. צילם (באירופה): עוז חורין

3 צוללים אדומי-גרון. צוללן אדום-גרון וצוללן שחור-גרון, המקננים כרגיל באזור הארקטי, נצפו כמה פעמים בישראל בלבושם החורפי בלבד. הם ניזונים בעיקר מדגים וחסרי חוליות במים. צילם (באירופה): עוז חורין

4 סבלן אפור-לחי. מין מזדמן נדיר ביותר שלו צוואר אדום ולחיו אפורות, נצפה רק שלוש פעמים בישראל. מקנן בביצות באירופה וכן בטונדרות של הצפון הרחוק.

צילמה: Lizet Grobbelaar, www.grobimages.co.za

לראות מין כזה או אחר ואכן ראוהו בסופו של דבר, כמו בהתגלות אלוהית. תרומתם של הצפרים המושבעים להגברת המודעות לשמירת טבע ציפורים ולידע הנצבר אודות המינים המזדמנים הוא גדול וחשוב.

ללא ספק, צפרים מובילים מחומשים ביכולת ריכוז מרשימה, ניסיון ומיומנות גדולה בזיהוי סימנים אינדיקטיביים הנוגעים לציפור הנדירה, גם אם הציפור נראתה בחטף וזאת כשהם נסמכים על פרט כזה או אחר, כמו צורת מקור, קולות, גודל, צבעים וצורת תעופה. יתר על כן תרומתם של אלו להגברת המודעות לשמירת טבע ציפורים ולידע הנצבר אודותיהם הוא גדול.

להיות צפר מתקדם של היום קצת שונה מהעבר שהרי הטכנולוגיה השתנתה, לא במה שקשור לאיכות עדשות המשקפת והטלסקופ היוקרתיים מהמותגים המובילים בעולם והמחירים המופקעים, אלא גם לרוב חמוש בעדשה טלסקופית ומצלמת רפלקס משובחת וכן מכשיר סלולרי משובח על מנת לשלוח הודעות תצפית בזמן אמת על ציפור נדירה.

עדכונים און-ליין באס.אס.אס בפורום קבוצתי של צפרים. ישנם גם אתר הישראבירדנט, רשת הפייסבוק וכן בפורומים שונים כמו פורום בתפוז. כלי חשוב נוסף לגילוי ואיתור ציפורים נדירות היא השמעת קולות מוקלטים שלהם באזורים חשודים לנוכחותם, אך בהחלט צריך להיזהר ולהיות ערני להפרעות בשל לחץ הצופים לסכנת ההתגלות של המין המבולבל והתשוש העלול להיטרף על ידי טורף מאיים כמו הנץ וזאת בשל תזזיותו הנרגשת של המין המזדמן.

1

2

3

1 ריסה שחורת-רגל. מין שחף המקנן במושבות ענק בדרגשי סלע במצוקי הים בצפון אירופה ואמריקה. מין מזדמן וחולף נדיר לחופי הארץ. צילם: Don Davis

2 חופית להקנית. מין ארקטי שהזדמן בפרטים ספורים בישראל, אך במקום קינונו וחריפתו מצוי בלהקות ענק. קשור למחזור רבייתו של סרטן מסוג "פרסת הסוס", שתועלתו לאנושות בדמו המיוחד והכחול היא עצומה, ובזכות המעקב אחר מין זה נתגלה סיפור הסרטן המרתק. צילם: נדב פבזנר

3 מרגון גדול (אימא עם שלושת אפרוחיה). מין המקנן באירופה, צפון אסיה ואמריקה ומזדמן נדיר ביותר בישראל, בו תועד בינתיים רק פעם אחת בלבד בישראל על ידי ביגר ב-1925 בחוף גוש דן. מין זה ניזון מדגים ולא מפלנקטון כברוויזים מסננים ולשם כך מצויד במקור משונן. צולם בקנדה על ידי אסתל טסטסה